

Lüsztertechnika ezüst alapon a 18. századi recepteskönyvekben

Tövissi Júlia

Bevezetés

A lüsztertechnika kutatását a 18. századi recepteskönyvekben egyrészt a számos ilyen technikával díszített, fennmaradt erdélyi faszobor és oltár indokolja, másrészt az erre vonatkozó erdélyi szakirodalom csekély volta. Az alábbi munka nyolc recepteskönyv harminckét receptjének feldolgozásából és összehasonlításából épül fel. A receptgyűjtemények közül öt német, egy olasz, egy francia és egy magyar nyelvű.¹ A cél olyan gyűjtemény létrehozása volt, amely támpontul szolgálhat a lüszterezett műtárgyak kutatásánál, vizsgálatánál. A receptekben szereplő anyagok és mértékegységek értése, magyarázata, „mai nyelvre” való lefordítása is fontos szempont volt. A tanulmányozott lüszterreceptek ezüstfüstre, vagy tömör ezüstalapra valók.

Lüsztertechnika

A faszobrokon, oltárokon fellelhető lüszterek² olyan áttetsző, lazúros rétegek, melyeket a fémfüst bevonására használtak, s melyek az alsó áttűnő fémréteg miatt fémes jelleget kaptak. A különböző színű lüszterekkel előkelő, pompás anyagokat jelenítettek meg, míg a sárga lazúrok (aranylakkok) leginkább az arany imitálására szolgáltak. Lüszterekkel leggyakrabban ezüstfüstöt vontak be, de előfordult, hogy arany- vagy ónfóliát, esetenként rézalátét is.³

Történeti kontextus

– erdélyi barokk kori emléanyag

Lüsztertechnikát már a középkori faszobrok és oltárok esetén is alkalmazták, virágkorát azonban a 17–18. században élte, amikor ez a díszítés már teljes szobrokra és egész oltárfelületekre is kiterjedt. Ebben a korszakban a lüsztertechnikát változatos, széles színpaletta jellemzi, ami a piros különböző árnyalataitól kezdve, a világos és sötét sárgán és zöldön keresztül, a kék színtónusokig terjed. A kék lüszterek nagyfokú elterjedése

1. kép.
A székelyudvarhelyi ferences templom 18. századi lüszterezett főoltára. (Mihály Ferenc felvétele).

2. kép.
Szűz Mária lüszterezett, virágmotívumos ruhája, részlet (Mihály Ferenc felvétele).

a berlini kék pigment 1704-beli felfedezésétől számítható.⁴ Az erdélyi, barokk kori emléanyag igencsak gazdagnak tekinthető. A székelyudvarhelyi ferences templom Szent Péter és Pál tiszteletére emelt lüszterezett főoltára a korszak szép emléke⁵ (1. kép). Mind az apostolszentek, mind a szent királyok – Szent István, Szent László –, valamint a Szentháromság szoborkompozíció, illetve az egyéb díszítő elemek ezüstfüst alapon színes lüszterrel díszítettek. Kiemelkedő Szűz Mária ruhájának színes lazúrból álló virágmotívumos díszítése (2. kép).

¹ Az idegennyelvű recepteskönyvek másolatát a hildesheimi (Németország) egyetemi könyvtárban, míg a Ferencz Antal-féle csikszenttamási receptes kéziratot a Csíki Székely Múzeum jóvoltából tanulmányozhatta a szerző.

² Lüszter: a latin „lustrare”, azaz megvilágítani szóból ered.

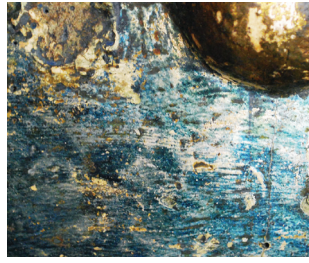
³ Koller 1975. p. 20.

⁴ Brachert 2001. p. 39.

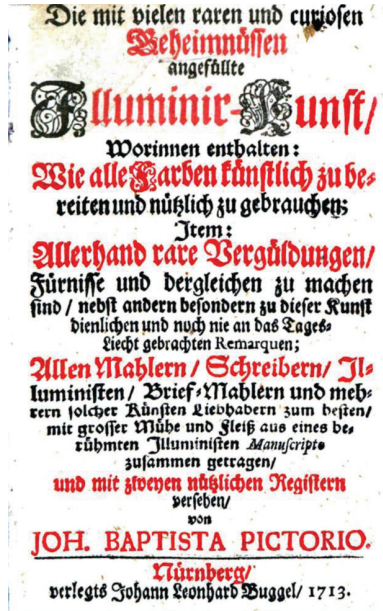
⁵ Fábíán – Kovács – Mihály – Miklós – Terdik 2010. p. 19.

3. kép. A kantai Mária Immaculata szobor sötétrozaszín és sárga lüszterezett részlete (Mihály Ferenc felvétele).

4. kép. A földgömb kék lüsztere ezüstfüstön, részlet (Tövissi Júlia felvétele).

5. kép. J.B. Pictorio 1713-beli recepteskönyvének címlapja (Tövissi Júlia felvétele).

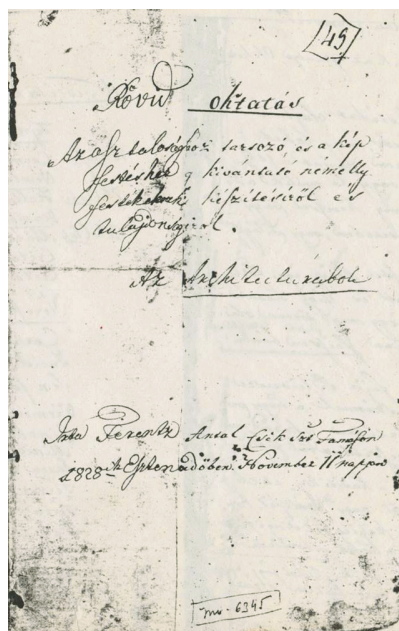
6. kép. A Pictorio recepteskönyv Kendi Sámuel-féle fordítása (Mihály Ferenc felvétele).

8. kép. A szószékkorona zöld és piros lüszterdíszítése, részlet (Mihály Ferenc felvétele).

7. kép. Az etédi református templom lüszterezett szószéke (Mihály Ferenc felvétele).

9. kép. A Ferencz Antal-féle kézirat címlapja (a Csíki Székely Múzeum tulajdona).

A kézdivásárhelyi-kantai ferences kolostor 18. századi Győztes Immaculata szobra szintén gazdagon lüszterezett: Szűz Mária ruhája sötétrózsaszín, ruharedője aranylakkal, míg a földgömb kék lazúrral díszített (3–4. kép).

Kiindulópont

A recept-analógiák kutatása két magyar nyelvű erdélyi recepteskönyv nyomán vette kezdetét. A korábbi, a német Joh. Baptista Pictorio 1713-ban megjelent „*Die mit vielen raren und curiosen Geheimnissen angefüllte Illuminir-Kunst*” című recepteskönyvének az 1802-beli, magyarra fordított változata, „*Sok ritka és nevezetes Titkokkal tellyes FESTÉS-MESTERSÉG*” címmel, Kendi Sámuel egykori etédi református lelkész munkája (5–6. kép).

Érdekes párhuzamot teremt az etédi református templom 1802-es datálása szószéke, aminek mind a szószékkozarán, mind pedig a koronáján található ezüst alapon vörös és zöld, illetve sárga lüszterdíszítés alapján feltételezhető az alkotás recepteskönyvvel való kapcsolata (7–8. kép).

A másik erdélyi recepteskönyv Ferencz Antal 1828-beli csíkszenttamási kézírata a „*Rövid oktatás az asztalossághoz tartozó és a képfestéshez megkívántató némely festékeknek készítéséről és tulajdonságáról. Az architektúrából*” (9. kép).

A feltételezhetően festőasztalosként tevékenykedő Ferencz Antalhoz még nem sikerült megvalósult alkotást kötni, ennek felderítése, kutatása a jövő feladata.

A recepteskönyvek

A munka az egyes receptekben megjelenő anyagok, eszközök, illetve az akár régióként más-más értéket, jelentést mutató mértékegységek (pld. lot, uncia, ejtel stb.) azonosítására, magyarázatára is kitért.⁶

1. táblázat. A recepteskönyvek kronológiai sorrendje.

Szerző	Recepteskönyvek	Megjelenés ideje	Megjelenés helye
1. Joh. Baptista Pictorio	„Die mit vielen raren und curiosen Geheimnissen angefüllte Illuminir-Kunst”	1713	Nürnberg
2. Johann Melchior Cröker	„Der wohl anführende Maler”	1719	Frankfurt/Lipce
3. Pater Bonani	„Neuer Tractat von Firniß-Laquir-und Mahler-Künsten”	1730 eredeti: 1720	Lipce Róma
4. Jean Felix Watin	„L’art du peintre d’oreur...” „Der Staffirmaler”	1753 1774	Párizs Lipce
5. Johan Arendt Müller	„Das Werkstattbuch des Johan Arendt Müller zu Quakenbrück”	18. század 2. fele	Quackenbrück/ Észak-Németország
6. H. F. A. Stöckel	„Praktisches Handbuch für Künstler, Lackliebhaber und Oehlfarben-Anstreicher”	1799 (2. kiadás)	Nürnberg
7. Johann Conrad Gütle	„Gründlicher Unterricht zur Verfertigung guter Firnisse”	1800	Nürnberg
8. Ferencz Antal	„Rövid oktatás Az asztalossághoz (...)”	1828	Csíkszenttamás

⁶ A magyarázatok elkészítésénél elsősorban a recepteskönyvek szolgáltak forrásul. Egyéb kiemelendő források, irodalmak: Krünitz, 1733–1858., Szabó 1984., Brachert 2001., Bogdán 1991., Möller 1818.

A tanulmányozott recepteskönyvek (1. táblázat) a lüsztert leginkább a „lakk” fogalmával illetik, emellett „lazúr-munka”, „firnisz”, illetve Ferencz Antalnál „gyintár, vagy gyantár” néven is szerepel. Az aranyszínű bevonatok „aranylakk”, „aranyfirnisz”, illetve „aranylakkfirnisz” megnevezéssel bírnak. A receptekben a lüszter megnevezése és alkalmazási módjának bemutatása mellett, színezőanyagának és kötőanyagának elkészítési, előállítási módja, technikája is szerepel. Johann Melchior Cröker például két receptet is közöl a „Firenzei lakk” elkészítésére, mely a receptekben a vörös lazúr legáltalánosabban alkalmazott színezőanyaga (10. kép).

Ferencz Antal kéziratában a lüszterek kötőanyaga a fantáziánévvel ellátott „arabiai gyintár”, ami terpentinolajjal oldott sűrű terpentin gyanta (fenyőgyanta), és aminek elkészítése a következő (11. kép).

Az aranylakk receptek száma és variációja meghaladja az egyéb lüszterszínekét. Az alábbiakban egy Pictorio-féle aranylakk receptet és annak Kendi Sámuel-féle fordítását közöljük (12. kép).

A receptek összehasonlítása

Az összehasonlítás egyrészt a bevonatok szerkezeti felépítésének a jelölésével, másrészt a lüsztereket alkotó adalékok típusának (színezőanyag, kötőanyag, oldószer, hígítószer, egyéb adalék) csoportosítása alapján történt. A lazúrréteg készítése technikájának, felviteli módjának, eszközeinek, valamint a rétegek számának összevetése is szempont volt.

Florentiner Lac zu machen.

Nimm des schönsten Farnebus 24. Loth, rohen Alaun 16. Loth, thue es in einen Topf, giesse rein Wasser darüber, laß es 8. Tage lang stehen, hernach fiede es auf, laß es kalt werden, feige es durch, und das durchgeseigte präcipitire mit Weinstein-Öel.

Ober: Nimm etwas Potasche, mache daraus mit Wasser eine Lauge, feige solche durch, daren lege klein geschnitten Carmesin-Zuch, wenn nun die Lauge schön roth gefärbet, so giesse Alaun-Wasser darzu, denn wird die rothe Farbe zu Boden fallen, feige sie ab, und mache, wie vorher gelehret, runde Küglein daraus.

NB. Ich habe oben bey dem Lac der Coccionellen gedacht, weisen nun dieselbe nicht allen bekannt ist.

G 5

10. kép. A firenzei lakk Cröker által leírt egyik elkészítési módja (Schiessl 1982. p. 56).

Firenzei lakkot készíteni⁷

Vegyél 24 lotot⁸ a legszebb berzsényfából⁹, 16 lót durva/nyers timsót¹⁰, tedd egy edénybe, önts rá tiszta vizet, hagyd 8 napig állni, utána főzd fel, hagyd kihűlni, szűrd le, a szűretet azt csapasd ki borkőolajjal¹¹.

Vagy: vegyél valamennyi hamuzsirt¹², készíts belőle vízzel lúgot, szűrd le, helyezz rá apróra vágott karmazsin kendőt¹³, amikor a lúg szép vörösre színeződött, önts hozzá timsós vizet, akkor a vörös szín leülepedik az edény aljára, szűrd azt le, és készíts, a fentiek szerint, golyócskákat belőle.

NB. Fent, a kosenil¹⁴ lakkra gondoltam, mivel az nem mindenki számára ismert.

Lazúrozás
Néha szoktak az ezüstre színes festéket festeni, a melly úgy látszik mintha az ezüst volna zöld, veress vagy más szín. Ezt a festést lazúrozásnak nevezik mellyhez arabiai gyintárt kelligy készíteni:
Egy jo mázas edényben tölts terpentin olajjat, tégy hozzá vastag terpentint, olly mértékkel, hogy az olaj légyen két harmadrész, a vastag terpentin egy harmad rész, vagyis az olaj két annyi, mint a vastag terpentin, ezt főzzed valami 5 minutumig, s meg van.
Minden festéket előbb tiszta terpentin olajban kel meg törni, s az után ezzel a gyintárral fel kell vegyíteni és úgy kell az ezüstre reáfesteni, ez igen hamar meg szárad. Dea szépen ki ezüstözést előbb huzdbé viza enyvel.

11. kép. Ferencz Antal lazúrozásról szóló receptje (a Csiki Székely Múzeum tulajdona).

„Lazúrozás

Néha szoktak az ezüstre színes festéket festeni, a melly úgy látszik mintha az ezüst volna zöld, veress vagy más szín. Ezt a festést lazúrozásnak nevezik mellyhez arabiai gyintárt kelligy készíteni:

Egy jo mázas edényben tölts terpentin olajjat, tégy hozzá vastag terpentint, olly mértékkel, hogy az olaj légyen két harmadrész, a vastag terpentin egy harmad rész, vagyis az olaj két annyi, mint a vastag terpentin, ezt főzzed valami 5 minutumig, s meg van.

Minden festéket előbb tiszta terpentin olajban kel meg törni, s az után ezzel a gyintárral fel kell vegyíteni és úgy kell az ezüstre reáfesteni, ez igen hamar meg szárad. Dea szépen ki ezüstözést előbb huzdbé viza enyvel.”

⁷ A szerző fordítása

⁸ Lot, lat: ném. Lot/Lath: kis súlymérték, a német szakirodalom szerint az uncia/nehezék (ném. Unze) fele, és 4 köntinget/quintik (ném. Quent, Quentchen, Quinlein stb.) tartalmaz. A kereskedők és patikusok által használt értékek különböztek. A kereskedők által használt, közönséges font körülbelül 500 grammnak felel meg, az 1/32-ét jelentő lot ennek megfelelően 14–15 grammot jelöl (Krünitz 1773–1858. 80. kötet., Lehmann 2002. p. 16.).

⁹ Berzsényfa: ném. Presilgen-Holz, illetve Presilien a brazilfa (vörösfa) középkori megnevezése, emellett fernambukfának (ném. Fernabock, Fernambukholz), mely az amerikai Cesalpinia crista fának felel meg, is nevezték (Brachert 2001. p. 196.).

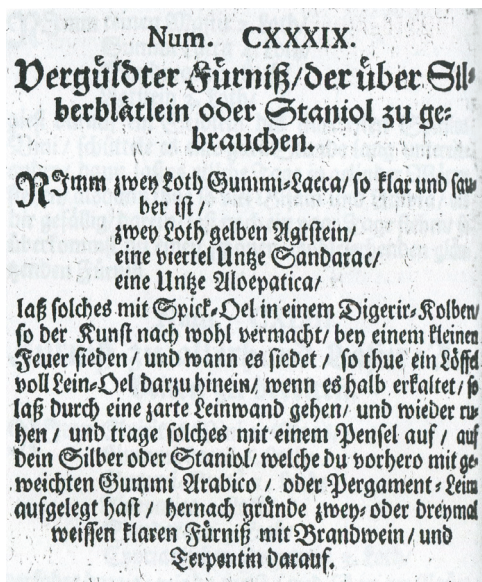
¹⁰ Timsó: ném. Alaun, lat. Alumen; Alumen név alatt, a középkorban a timsó a kombinált fém-szulfátok fajfogalma volt. Napjainkban kálium-alumínium-szulfátot értünk rajta (Brachert 2001. pp. 14–15).

¹¹ Borkőolaj: A borkő (Weinstein, tartarus) növényi sóból és mészből összeegyeztet salakos anyag, mely a bort érlelő hordó oldalára és aljára idővel lerakódik (Möller 1818. p. 122.). A borkőolaj égetett tartarus. Hevítve a tartarus fehér, szemcsés port képez, vagy szilárd, erősen higroszkópikus masszát, az úgynevezett kalcinálódott borkövet, mely a levegő hatására sűrű folyadékká, olajjá alakul (Krünitz 1773–1858. 237. kötet).

¹² Hamuzsír: ném. Pottasche; fahamú és az abból kivont só, mely leginkább kálium-karbonátot tartalmaz. A hamuzsirt szokták borkóból (tartarus) égetéssel is nyerni (Brachert 2001. p. 196.).

¹³ Karmazsin kendő: sötétpiros színűre festett kendő, melyhez többféle színezőanyagot használtak, többek között kosenilt és brazilfát (Brachert 2001. p. 133).

¹⁴ Kosenil lakk: a kosenil bíbortetű száradt nőnemű egyedéből vonják ki. Timsóval, vagy egyéb fémsókkal csapadékot képeznek belőle, kötőanyagban oldhatatlan lakkpigmentté, festőlakká alakítják (Tímárné B. 1993. p. 186).

12. kép. Pictorio egyik aranylakkreceptje fent és fordítása lent (Pictorio 1713. p. 358; Kendi 1802. p.131.).

„Aranyozó gyantár ezüst
levelelskékre való

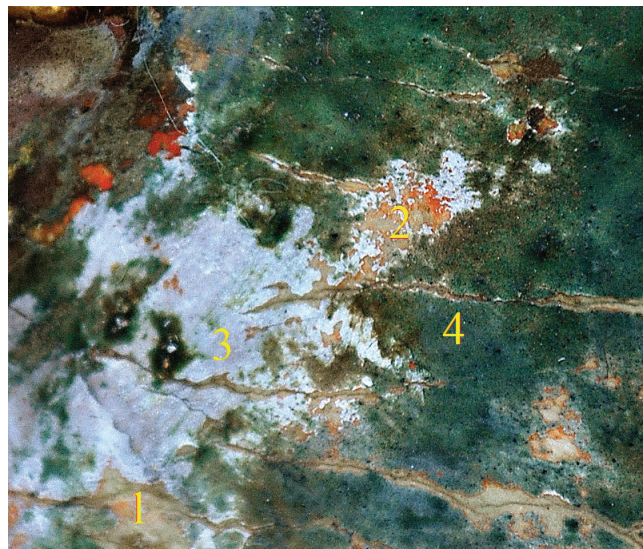
Két lótot gummi laccát¹⁵ szép tisztát, két lótot sárga gyantát (:gelben Agstein)¹⁶ fél lótot Sandarakát, két lótot Aloepatikát¹⁷ levendula olajba egy választó üvegbe mely a mesterség szerint légyen béfojtva gyenge tűznél főzz meg, midőn fő, tölts belé egy tellyes kalán le mag olajat, és mikor felényére meg hült, egy gyenge len vászon ruhán szürd által, és pensellel kend reá az ezüst pilitre, mellyet előre gummis vízzel, vagy pergament enyves vízzel fel ragdattál, azután világos fejeér gyantárral égettborral¹⁸ és terpentínával feljül vondbé.”

¹⁵ Gummi lacca: gumilakk, más néven sellak; A laktetű, leginkább a Kerria lacca, Coccus lacca (mely leginkább Indiában, Kambodzsában, Thaiföldön és Szumátrán található meg) és Laccifer lacca típusúak gyantás, gumis váladéka, melyből többféle formájú anyagot nyernek. Alkoholban oldva, a koncentrációtól függően relatív vöröses barna lakk nyerhető belőle (Brachert 2001. p. 114.).

¹⁶ Sárga gyanta: ném. gelber Agstein; Más német megnevezései Bernstein, Carabe, gelber Ambra. A borostyánkőről van itt szó, mely fosszilis, megkövesedett gyanta, s melynek többféle származási helye létezik és különböző korú lehet (Brachert 2001. p. 40.). Möller János gyantakőnek nevezi, melynek színe a világossárgától a sötétig terjed, s mely kisebb-nagyobb mértékben átlátszó, s belsejében különféle rovarok, falevelek találhatóak (Möller 1818. pp. 235–237).

¹⁷ Aloepatika: aloé; különböző aloefajták szárított nedve. Az aloé főbb összetevő része az aloin nevezetű színezék és az aloé gyanta. Vízben nehezen oldódik, viszont főzés által a színezéke kivonható, ecetben jobban, alkoholban és forró olajban viszont jól oldódik. Szép sárgás-barna színt ad, mely alkalmassá teszi aranylakk készítésére (Brachert 2001. pp. 17–18; Krünitz 1773–1858. I. kötet).

¹⁸ Égettbor: ném. Brantwein; borpárlat, seprőpálka.

13. kép. Szerkezeti felépítés: 1. krétaalapozás, 2. vörös bólsusz, 3. fényezett ezüst, 4. zöld lüszter (részlet a székelyudvarhelyi főoltár lüszterezett pajzsdíszéről. Tövissi Júlia felvétele).

Szerkezeti felépítés (13. kép)

1. Fémalap

Némely recept esetében, a lüszterek az ezüstfüst mellett, aranyfüstre is alkalmazhatók, a kívánt színhatás elérésének érdekében. J. M. Cröker például megjegyzi, hogy a grünpánból készített zöld ezüstön világos színűnek, míg aranyon fűzöldnek mutat.¹⁹

Lüszterek kerülhetnek mind matt ezüstre (olajalapú technika), mind pedig fényezett ezüstre (poliment alapú).²⁰ Az utóbbi változat a jellemző, sőt, több szerző is kiemeli a fényezett ezüst előnyét, a rákerülő lazúr fémes, ragyogó, csillogó hatását.

2. Előkészítő réteg

A lüszterréteget néhány receptben enyvezőréteg előzi meg. Ferencz Antal, Pictorio és Cröker a fényezett ezüstfüstre vízben oldott vízaenyv réteget említenek, utóbbinál ez akár két vagy három rétegben is alkalmazandó.²¹ Emellett Pictorionál megjelenik a „timporált víz” is. Elkészítésére több módot is leír, mellyek közül legjobbnak az 1 lótot gumiarábikum, fél diónyi tragant gumi és víz keverékét tartja.²² A recepteskönyvek többségénél azonban hiányzik ez a köztes réteg, a lüszter közvetlenül az ezüstre kerül.

3. Lazúrréteg (14–15. kép)

A kívánt lüszterszínt leginkább egyetlen szín és réteg felvitelével érik el. Kivételes eset a Crökernél bemutatott zöld lüszterrecept, mellynél három egymásra tevődő rétegből, az alsó sáfrány, a köztes lakmusz és a felső nedvzöld

¹⁹ Schiessl 1987. pp. 242–245.

²⁰ Schiessl 1982. p. 56, Lehmann 2002. p. 35.

²¹ Ferencz 1828. pp. 41–42., Schiessl 1987. pp. 242–245.

²² Pictorio 1713. pp. 1–2.

2. táblázat. Színes lüszterek színezőanyagai.

Lüszterszínek	Növényi eredetű színezék/ szerves pigment	Állati eredetű színezék/ szerves pigment	Szervetlen pigmentek
vörös	firenzei lakk: orleán berzsényfa/fernambukfa/ brazilfa sárkányvér	firenzei lakk: kosenil kermesz	
zöld	nedvzöld sáfrány-lakmusz- nedvzöld		verdigris/grünspán
kék	lakmusz (zuzmó kék)		berlini kék, smalte
sárga	kurkuma gumigutti		
barnás sárga	bengésárga (varjútövis)		

3. táblázat. Aranyszínű lüszterek színezőanyagai.

Aranylakkok

Növényi eredetű színezék/szerves pigment aloe, kurkuma, sárkányvér, gumigutti, sáfrány, orleán

4. táblázat. A színezőanyagok kötőanyagai.

Kötőanyag	aranylakkok	lüszterszínek
Gyanták	szandarak kolofónium borostyánkő gumilakk (sellak) masztix benzoe, terpentin kopál storax	kopál, indiai balzsam kolofónium közönséges terpentin, velencei terpentin ciprusi terpentin szandarak masztix boróka gyanta, borostyánkő, fehér tömjén
Olajok	lenolaj	dióolaj, lenolaj, mákolaj

14. kép. Sárga lüszter (aranylakk) a csikkarcfalvi egykori, 17. századi, főoltár ezüstözött korinthoszi oszlopfőjén (Tövissi Júlia felvétele).

15. kép. Aranyszínű és sötétrózsaszín lüszterek a kantai Mária Immaculata szobrán (Mihály Ferenc felvétele).

rétegből jön létre a kívánt színtónus.²³ Előfordul, hogy az egyes színárnyalatokat a színezőanyagok különböző mértékben való keveréséből érik el²⁴, ahogy az is, hogy egy adott színt több rétegben, hígabb lazúrral festenek fel.²⁵ Ennek végletes példája olvasható Johann Arendt Müller smaltéből készített kékszínű lüszter receptjénél, melyben a lazúrt nagy hígításban és akár tíz rétegben is kell felvinni, mígnem egyenletes, kékesen áttetsző felület keletkezik.²⁶

4. Záró bevonat

A záróbevonatokhoz gyakran ugyanazokat a gyanta-olaj keverékeket említik, mint amiket a lüszter színezőanyagainak az elkeveréséhez is, ezért néha nehéz a kettő között különbséget tenni. Ellenben néhány esetben külön hangsúlyozzák, hogy a lüszterekre egy végső, záróréteg

²³ Schiessl 1987. pp. 242–245.

²⁴ Schiessl 1987. pp. 242–245.

²⁵ Pictorio 1713. pp. 343–344.

²⁶ Lehmann 2002a. p. 36.

5. táblázat. Kötőanyag keverékek.

	Fényes irlisz ²⁹	Levendulaolaj firnisz ³⁰	Tiszta, fehér firnisz ³¹	Festő-firnisz ³²	Spiritus-lakk ³³	Kopál-firnisz ³⁴	Arabiai gyintár ³⁵
Gyanták	szandarak masztix terpentin	masztix szandarak borókagyanta borostyánkő kolofónium velencei terpentin	gumikopál szandarak masztix borostyánkő ciprusi terpentin		szandarak terpentin	gumikopál indiai balzsam velencei terpentin	terpentin
Olajok				lenolaj			
Hígító- és oldószer	terpentin-olaj	levendulaolaj terpentinolaj	terpentinolaj spicaolaj alkohol	terpen- tinolaj	alkohol	terpentin- olaj	terpentinolaj
Egyéb adalék	égetett velencei üveg						

kell kerüljön (Pictorio, Cröker, J. F. Watin). Az aranylakkokra és más színű lüszterekre gyakran „szeszfirnisz” másnéven „sprituslakk” kerül, ami alkohol és terpentin keveréke²⁷, illetve alkohollal hígított szandarak és terpentin keveréke.²⁸ Az utóbbiaknál még különböző „fantáziaelnevezéssel” ellátott firniszeket javasolnak: „arabiai gyintár”, „világos firnisz”, „fehér firnisz” stb. (4–5. táblázat).

Anyaghasználat

1. Színezőanyagok

A lüszterekhez használt színezőanyagok szerves és szervetlen pigmentek és növényi, illetve állati eredetű színezékek. E két típus közötti különbség, hogy míg a színezékek kötőanyagban oldódnak, a pigmentek nem. A szerves eredetű pigmentek egy részét hordozóra kicsapatott, és ezáltal kötőanyagban oldhatatlanná tett, növényi és állati színezékek alkotják, melyeket „lakkpigmenteknek” neveznek.³⁶ Ezeket a lakkokat úgy nyerik, hogy a színezék vizes oldatából timsóval, hamulúggal (hamuzsír, kálium-karbonát) agyaggal vagy más fémtartalmú vegyülettel csapadékot képeznek, és azt megszáritva szilárd festék-ként használják.³⁷

Az összehasonlító táblázatokban külön szerepelnek az aranylakkok és egyéb ezüst lüszterszínek (vörös, zöld, kék, sárga) összetevői, a készítéstechnika, illetve anyaghasználat alapján (3–4. táblázat).

A vörös lüszter készítésére mindegyik szerző megemlíti a firenzei lakkot, számos variációban. Előállítására egyaránt használnak állati és növényi eredetű színezéket, sőt kombinálják is ezeket. A zöld lüszter leginkább grünpánból készül, viszont nedvzöld színezékből is előállítható, ami különböző növényekből nyerhető. A kék lüszter általános színezőanyaga a Berlinei kék, smalte alapanyag csupán Johann Arendt Müllernél szerepel,³⁸ ahogy a lakmusz is csupán Stöckelnél és Crökernél.³⁹ A lakmusznál a kék szín eléréséhez különösen fontos a színezék lúgos közegben való kivonása, mert savas közegben vörössé válik.⁴⁰ A sárga lazúrokat, melyek nem feltétlenül azonosak az aranylakkokkal, a tárgyalt receptekben csupán növényi eredetű színezékekből állítják elő. Watinnál megjelenik a leginkább varjútövisből kivonható bengesárga színezék, ami barnás tónusú és az árnyalatok mélyítésére és árnyékolásra szolgál.⁴¹

A színezékekből vízben áztatva, vizelet, borecet, timsó, hamulúg hozzáadásával csapadékot képeznek, majd megszáritják azt és por, vagy golyócskák formájában keverik el a kötőanyaggal. A szervetlen pigmenteket közvetlenül a kötőanyaggal dolgozzák el.

2. Kötőanyagok

Általánosságban megállapítható a kiválasztott receptek alapján, hogy míg az aranylakkokhoz leginkább gyan-ta-olaj keverékeket használtak, a lüszterszíneknél gyakoribb az olaj kötőanyag alkalmazása (16. kép, 5. táblázat).

Mind az aranylakkokhoz, mind az egyéb lüszterszínekhez, kisebb-nagyobb eltéréssel ugyanazokat a gyan-tákat és olajokat használták. Többnyire zsúfolt, sok komponensű keverékekről van szó (17. kép). A gyanták közül leggyakrabban a szandarak, masztix, gumilakk és

²⁷ Pictorio 1713. p. 358.

²⁸ Kremer 1774. p. 214.

²⁹ Schiessl 1982. p. 56.

³⁰ Schiessl 1982. pp. 57–59.

³¹ Schiessl 1982. pp. 57–59.

³² Kremer 1774. p. 156–157.

³³ Lehmann 2001b. p. 17.

³⁴ Lehmann 2001b. p. 16.

³⁵ Ferencz 1828 p. 42.

³⁶ Galambos – Vihart p. 10.

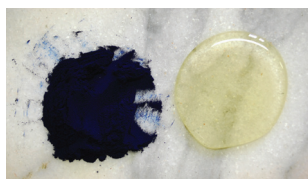
³⁷ Timárné B. 1993. p. 186.

³⁸ Lehmann 2002. p. 36.

³⁹ Stöckel 1799. p. 173.; Schiessl 1987. pp. 242–245

⁴⁰ Schiessl 1987. pp. 242–245

⁴¹ Kremer 1774. p. 214.

16. kép. Berlini kék pigment és lenolaj kötőanyag (Tövissi Júlia felvétele).

17. kép. A Pictorio által leírt aranylakk recept kötőanyagai. (Pictorio 1713. pp. 343–344.).

18. kép. Gumigutti és „arabiai gyintár” (Tövissi Júlia felvétele).

19. kép. Alapozáshoz előkészített hársfa lap.

borostyánkő jelenik meg. Watinnál egyszerűbb változatot találunk, az aranylakk színezőanyagaihoz csak gumilakk (sellak) kötőanyagot használ.⁴²

A lüszterszíneknél is előfordul, az aranylakkokhoz hasonlóan, a többkomponensű kötőanyag használata. Ezeket nagyrészt gyanták keveréke adja, melyeket az oldószerük (levendulaolaj-firnisz), megjelenésük (fényes firnisz, fehér firnisz), vagy a főbb komponensük alapján (kopálfirnisz) neveznek el (5. táblázat).

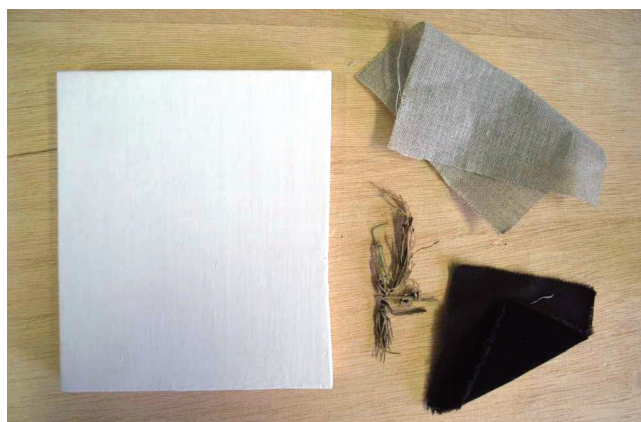
Ferencz Antal és Watin lüszterszínek eldolgozásához való kötőanyag receptjei az egyszerűbb változatot képviselik. A színezőanyag elkeverésére a terpentinolajjal hígított sűrű terpentint (fenyőgyantát) az „arabiai gyintárt” ajánlja Ferencz (18. kép), míg Watinnál a lenolaj és terpentinolaj keverékéből álló „festőfirnisz” szerepel.

A kötőanyag keverékek közül Watin a spirituslakkot zárőfirniszként is megemlíti.⁴³

Az egyes gyantákat keménységük és oldhatóságuk függvényében alkoholban oldják, vízfürdőben főzve megolvasztják, esetenként az olajjal együtt.

3. Hígító- és oldószerek

A gyanták többségét, néhány recept kivételével, alkoholban oldják fel. Az oldódás könnyítésére majdnem minden szerző említi, hogy apró porrá kell törni az adalékokat. Az alkoholban való oldást leginkább főzéssel, vagy meleg helyen, főnyében, vízfürdőben vagy több napig a napon való „érleléssel” végzik, utóbbinál javasolják a keverék időnkénti felrázását, az oldódás elősegítése végett. Cröker receptjében, a ciprusi vagy velencei terpentint, masztixot és szandarakot levendulaolajban és terpentinolajban kell főzni.⁴⁴ Ferencz Antal leírása szerint az „arabiai gyintárhoz” a terpentint öt percig kell főzni terpentinolajban.

20. kép. Az alapozás csiszolására, simítására ajánlott zsurlófű, lenvászón és bársonydarab.

4. Egyéb adalékok

A cukor a mézhez hasonlóan a kötőanyagok higroszkóposságának növelésére, és egyben azok rugalmasságának javítására szolgált. Emellett a nedvfestékek kivonására és a temperált vizek kötőanyagául is alkalmazták.⁴⁵ A velencei üveget szikkatív hatása miatt adták a kötőanyagokhoz.⁴⁶

Receptrekonstrukció

A tanulmányozott recepteskönyvek alapján négy lüster-receptet, két kék és két aranyszínű lazúr, rekonstrukcióját készítette el a szerző. Hordozóként hársfa lap szolgált, ami kréta-enyv (champagne-i kréta, 5%-os nyúlőrenyv oldat) alapozást kapott, majd Johann Arendt Müller által leírt fehér poliment rétegeket.⁴⁷ Ezt követte az eüsfüst felvitele, polírozása és az enyvréteg felhordása Ferencz Antal receptjei esetében (19–24. kép).

⁴² Kremer 1981. p. 31.

⁴³ Kremer 1774. p. 214.

⁴⁴ Schiessl 1982. p. 57.

⁴⁵ Brachert 2001. p. 279.

⁴⁶ Brachert 2001. p. 257.

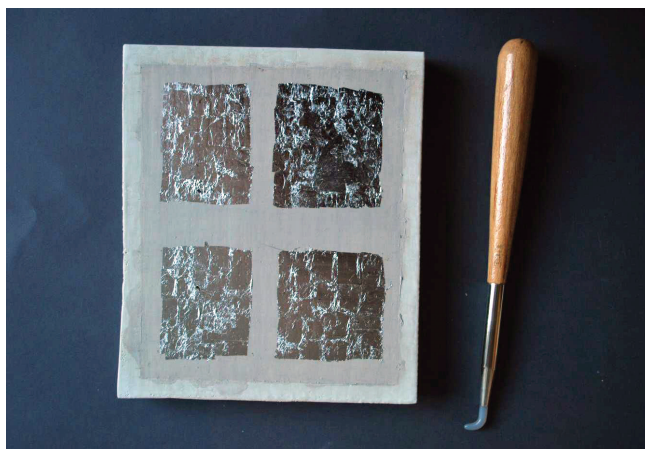
⁴⁷ A fehér poliment összetétele: 4 lot (1 lot=kb. 15 gramm) fehér bólusz, 2 lot méhviasz, 1 lot velencei szappan és tojásfehérje.

6. táblázat. A négy rekonstruált lüszter receptjének összetevői.

	Ferencz Antal		J. A. Müller	J. B. Pictorio
	Kék lazúr	aranylakk	kék lazúr	aranylakk
enyvezés	halenyv	halenyv	–	–
lüszter anyagok	arábiai gyintár: 2/3 terpentinolaj 1/3 terpentin	arábiai gyintár: 2/3 terpentinolaj 1/3 terpentin	fényes firmisz: velencei terpentin/ közönséges terpentin 8 lot terpentinolaj 3 lot szandarak 2 lot masztix lenolaj	2 lot aloe 2 lot szandarak 2 lot kolofónium 2 lot borostyánkő 2 lot gumilakk (sellak) lenolaj
	berlini kék	gumigutti	berlini kék	

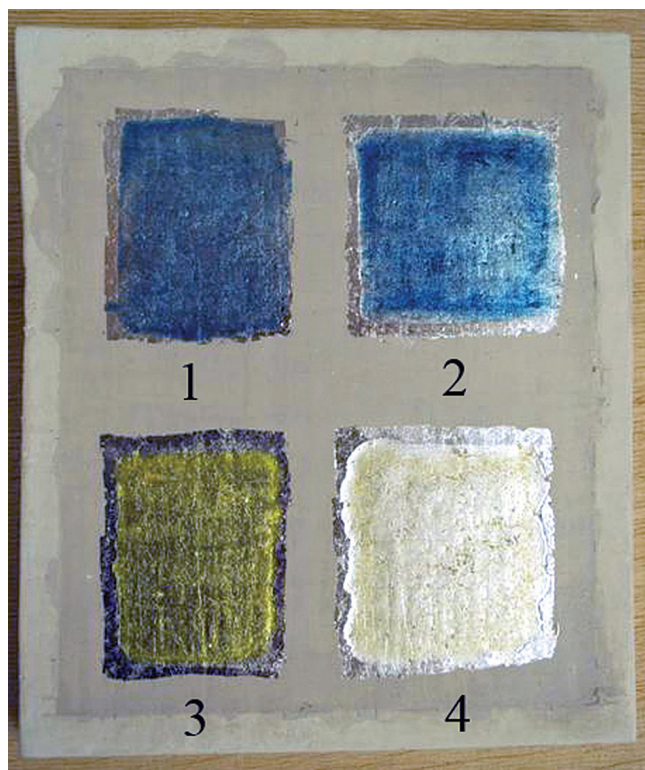
21. kép. A fehér polimenttel ellátott mintadarab ezüstözése.

22. kép. Az ezüstözött próbafelületek és a polírozáshoz szükséges achátkő.

23. kép. A négy elkészített lazúr.

24. kép. Az elkészült mintatábla: 1., 3. Ferencz Antal, 2. J. A. Müller, 4. J. B. Pictorio receptje alapján.

Az egyes lazúrok alapanyagait a 6. táblázat tartalmazza. A receptek elkészítésének részletezése nem képezi jelen cikk tárgyát.

Összefoglalás

A tárgyalt receptek mind szerkezeti felépítésükben, mind anyaghasználatukban, illetve az alkalmazott mértékegységeket illetően sok hasonlóságot mutatnak. Némely esetben konkrét receptátvétellel is találkozhatunk (Güttele használja Watin receptjét⁴⁸). Az aranylakkok esetében többnyire zsúfolt, több komponensű receptekről van szó. Ferencz Antal receptjei, habár egyszerűbbek, technikájukban, anyaghasználatukban, az anyagok megnevezésében (német anyagnevek) beilleszkednek a recept-analógiák sorába.

Azt a tényt, hogy ezek a receptek megvalósulhattak, igazolja a szerzők tapasztalatból adódó, számos technikai tanácsa, megjegyzése.

Fontos feladat marad további hazai, erdélyi analógiák felkutatása, feldolgozása, ezáltal a lüsztertechnikával kapcsolatos ismeretanyag bővítése.

IRODALOM

- ANTAL, Ferencz (1828): Az oktatáshoz tartozó és a kép festéshez kívántató némelly festékeknek készítéséről és tulajdonságiról. Kézirat, Csíkszenttamás.
- BOGDÁN István (1991): Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BONANI, Pater (1730): Neuer Tractat von Firniß-Laquir- und Mahler-Künsten. J.J. Rembold, Leipzig.
- CRÖKER, Johann Melchior (1982): Der wohl anführende Mahler. Szerk. Ulrich Schiessl, Mäander Kunstverlag, Mainz.
- FÁBIÁN, Gabriella – KOVÁCS Zsolt – MIHÁLY Ferenc – MIKLÓS Zoltán – TERDIK Szilveszter (2010): Mária-tisztelet Erdélyben. Máriaábrázolások az erdélyi templomokban. Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely. pp. 19–34.
- GALAMBOS Éva – VIHART Anna: Pigmentum. <http://pigmentum.hu/belepes.php?oldal=10>. (2015)
- GÜTTE, Johan Conrad (1800): Gründlicher Unterricht zur Verfertigung guter Firnisse, nebst der Kunst zu Lackiren und zu Vergolden. Nürnberg.
- KOLLER, Manfred (1975): Die Lüsterfarben – zu ihrer Geschichte und Konservierung. In: Maltechnik-Restaurator, Callwey Verlag, München, pp. 20–34.
- KRÜNITZ, D. Johann Georg (1773–1858): Oekonomische Encyclopädie, oder allgemeines System der Staats- Stadt-Haus- und Landwirthschaft. 1773–1858. <http://www.kruenitz1.unitrier.de> (2013)
- LEHMANN, Jirina (2002a): Das Werkstattbuch des Johan Arendt Müller zu Quakenbrück. Eine Quellschrift aus der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. Anton Siegl Fachbuchhandlung GmbH, Hildesheim.
- LEHMANN, Jirina (2002b): Chronologische Übersicht ausgewählter Quellschriften zu Materialien und Techniken der Malerei. Institut für Restaurierung, Hildesheim.
- MÖLLER, János (1818): Az Európai Manufaktúrák és Fábrikák Mesterség Míveik. Budapest.
- PICTORIO, Joh. Baptista (1713): Die mit vielen raren und curiosen Geheimnissen angefüllte Illuminir-Kunst. Johann Leonhard Buggel, Nürnberg.
- STÖCKEL, H.F.A (1799): Praktisches Handbuch für Künstler, Lackliebhaber und Oehlfarben-Anstreicher. Steinschen Buchhandlung, Nürnberg.
- SZABÓ, T. Attila (1984): Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. Kriterion, Bukarest, 1984. http://mek.oszk.hu/08300/08370/pdf/emszt_04.htm
- TÍMÁRNÉ BALÁZSY, Ágnes (1993): Műtárgyak szerkesztésének felépítése és lebomlása. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. pp. 186.
- WATIN, Jean Felix (1774): Der Staffiermaler, oder die Kunst anzustreichen, zu vergolden und zu lackiren. Dr. Kremer, Leipzig.

Tövissi Júlia

Papír- és farestaurátor hallgató

537230 Csíkpálfalva, 84.

Tel.: +40-746-698-244

E-mail: tovisjulia@yahoo.com

⁴⁸ Kremer 1981. p. 31.